

ABDUVALİ TUĞANBAYULI KAYDAROV

Ekrem BEYAZ*

Kazakistan'ın tanınmış bilim adamlarından olan A. T. Kaydarov, Altay dilleri, genel Türkoloji, Kazak ve Uygur dil bilimi alanlarına yönelik güncel meseleleri incelemiş ve dil tarihi, köken bilgisi, tarihsel sözlükçülük, deyimler, terim bilimi, kültür dil bilimi, lehçe bilimi, çok dillilik ve iki dillilik, toplum dil bilimi üzerine birçok eser ve makale kaleme almış, birçok ortak çalışmada yer almıştır.

Abduvali Tuğanbayulı Kaydarov 13 Aralık 1924 tarihinde Almatı Oblastı Enbekşi Kazak Rayonunun Tabdıbulak köyünde bir memur ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. İlk öğrenimini Tatarca, Uygurca ve Kazakça eğitim veren farklı okullara giderek tamamlamıştır.

Lise eğitiminin 9'uncu sınıfını tamamladıktan sonra Taşkent'te üç ay askerî telgrafçılık eğitimi alıp 1942 Mayıs'ında gönüllü olarak İkinci Dünya Savaşı'na katılmış ve Kalinin, 1'inci Pribaltık, 2'nci Belarus cephelelerinde savaşmıştır. Kalinin cephesinde kolundan yaralanmış ve aynı cephede savaşan babasını savaşta kaybetmiştir. Torjok şehrinde iki ay tedavi gördükten sonra 1'inci Pribaltık muharebesine çavuş olarak katılmıştır. 1944'ten 1945'e kadar Jdanov askerî mühendislik okulunda eğitim görmüş ve sekiz aylık eğitimin ardından astsubay olarak 2'nci Belarus cephesine gitmiştir. Kendisine askerlik hizmetinden dolayı 3'üncü derece Şeref

Geliş Tarihi: 05.06.2018

Kabul Tarihi: 22.08.2019

Makalenin Künyesi:

Beyaz, E. (2019). "Abduvali Tuğanbayulı Kaydarov". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 48, 335-342.

DOI: 10.24155/tdk.2019.124

* AKTDYK-TDK Uzmanı, ekrembeyaz@live.com.
ORCID ID: 0000-0002-8287-8882.

madalyası (1944), 1'inci derece Vatan Savaşı madalyası (1944), iki adet Kızıl Yıldız madalyası (1945), “Almanya’ya karşı 1941-1945 Büyük Vatan savaşının kazanılması” madalyası, “Moskova Müdafaası” madalyası ve birçok başka nişan ve madalya tevcih edilmiştir.

Terhis olduktan ve memleketine döndükten sonra 1946’da Kaydarov Enbekşi Kazak rayonu garnizonluğunun tarım idaresinde müdürlük görevinde bulunmuştur. Bu süre zarfında Issık şehrindeki lisede eğitimini dışarıdan tamamlamıştır. 1947’de S.M. Kirov Devlet Üniversitesi (şimdiki Al-Farabi Devlet Üniversitesi) Filoloji Fakültesine girmiş, bölümü bitirdikten

sonra 1951-1954 yılları arasında Kazakistan İlimler Akademisinde “Uygur Dili” üzerine yüksek lisans eğitimi görmüştür. 1955’te *Çağdaş Uygurcada İnkilemeler* (Parnıye Slova v Sovremennom Uygurskom Yazıke) başlıklı yüksek lisans tezini savunmuş ve tezi 1958’de basılmıştır.

Eğitimi tamamlamasının ardından A. T. Kaydarov Kazakistan İlimler Akademisinde ilk olarak Uygur-Dungan Kültürü bölümünde kıdemsiz araştırma görevlisi olarak çalışmış (1954-58) sonrasında ise Doğu Araştırmaları bölümünde kıdemli araştırma görevlisi (1958-59); Uygur Filolojisi Bölümünde müdür (1959-61), Kazakistan İA Dil Bilimi Enstitüsü Bilimsel Çalışmalar Müdür Yardımcılığı (1961-63), Kazakistan İA Dil Bilimi Enstitüsü Uygur Araştırmaları Bölümü Başkanlığı (1963-67), Kazakistan İA Dil Bilimi Enstitüsü Bilimsel Çalışmalar müdür yardımcılığı (1967-78) ve Kazakistan İA Dil Bilimi Enstitüsü Müdürlüğü (1978-95) görevlerinde bulunmuştur. Bu kurumdaki müdürlük görevinin ardından aynı kurumun fahri müdürlüğüne layık görülmüştür.

1962’de “Uygur Dili ve Edebiyatı” adlı açıklamalı bibliyografya eseri yayımlanmıştır. 1969’da yayımlanan *Uygurca Rusça Sözlük*’ün yazarları arasında yer almıştır. 1970’te savunduğu *Uygur Lehçeleri ve Yazı Dilindeki Lehçe Temelleri* (Uygurskiye Dialekti i Dialektnaya Osnova Literaturnogo Yazıka) adlı doktora tezinin de çerçevesini oluşturacak *Çağdaş Uygur Yazı Dilinin Gelişimi* (Kısım 1, Almatı) adlı kitabı 1969’da yayımlanmıştır. Bilim adamı bu kitabında bütün lehçe özelliklerini dikkate alarak genel Uygurca’yı ele üzerinden çağdaş Sovyet ve Sincan Uygurcaları arasındaki

etkileşimlerin izini sürmektedir. Ayrıca bu kitapta Uygurcanın ağız özelliklerinin çalışılmasına yönelik meselelere, Uygur lehçelerinin ve ağızlarının ayırtlandırılmasındaki bilimsel ölçütlere ve Uygur yazı dilinin SSCB ve Çin Uygurcası şeklindeki standartlaşmış ayırımına ayrıntılı bir şekilde değinilmektedir. Birçok Türkoloğun dikkatini çekmiş bu kitap için A. T. Kaydarov 1971’de 1’nci derece Şokan Valihanov Coğrafi ve Beşeri İlimler ödülüne layık görülmüştür.

1972’de profesör unvanını almıştır. Aynı yıl Kazakistan İlimler Akademisine muhabir üye, 1982’de şeref üyesi ve 1983’te asli üye olarak seçilmiştir.

A. T. Kaydarov’un bilimsel çalışmalarının kapsamı oldukça geniş olmuştur. Bilim adamının dikkatini başlıca olarak dilin tarihi, kökeni, hacmi, bağdaşık (homojen) sözlüksel yapıların evrimi, Türk dillerinde ikilemelerin ortaya çıkışı, fiil-isim köklerinin tabiatı, ıtnaplı (pleonastik) birleşik kelimeler ve doğrudan ıtnapların kendisi, şimdiki ayrışmaz köklerden türeme biçimlerdeki ölü köklerin biçim bilgisi çekmiştir. Bilim adamı Kazak ve Uygur dillerindeki belirli sözcük birimlerin ses-anlam bilgisi bakımından iç yapısının yeniden kurulmasına yönelik köken bilgisi etütleri ve çeşitli makaleler de kaleme almıştır.

A. T. Kaydarov sürekli olarak gündelik deyişlerin, atasözlerinin ve deyimlerin etnolingüistik yönden yorumlanması meseleleri üzerinde durmuştur. Deyim değışkenlikleri ve deyim oluşumlarında aranacak bilimsel ölçütler, Kazakçadaki deyim ve söyleyişlerin kaynak-üslup bakımından değışmez yönleri üzerinde durmuş, Kazak destanlarındaki malzemeler üzerinden savaş araç gereçlerine ve zırhla ilgili Uygurca sözcüklere etnolingüistik yönden yaklaşmıştır. Kazak somut mirasına dair öğelerin ve bu öğelerin dilde bulunduğu karşılıkların içinde olduğu etnolingüistik bir söz varlığının derlenmesi üzerine çalışmalar yürütmüştür. Bu doğrultuda büyük miktarda maddi ve teorik malzemeyi bir araya getirmiştir.

Derlenen ve sistematik bir düzene koyulan malzemeler üzerinden *Ana Dil Evreninde Kazaklar* adlı 1. İnsan, 2. Toplum, 3. Tabiat, 4. Dizin şeklinde toplamda 600 yaprakтан fazla bir hacmi olan ve dört ciltten oluşan etnolingüistik sözlüğü hazırlamıştır. Bu alanda Kaydarov’un danışmanlığında 10’dan fazla genç akademisyen tez hazırlamıştır.

A. T. Kaydarov isim bilimi, ses ve dil bilgisi araştırmaları, yazım ve terim konuları üzerine de çalışmalarda bulunmuştur. Türk boy birlik ve destan adlarının; farklı Türk dillerindeki dil bilgisi bakımından benzer ve aynı ifade biçimlerinin belirlenmesiyle ilgili tarihi-dil bilgisi açısından incelenmesi, kelime biçimleri düzeyindeki son ses düşmesi, ses türemesi, göçüşme, daralma ve büzüşme olgularının çözümlenmesi ve Kazak-Uygur

dillerindeki terim türetme yollarında eğilimler, yasalar ve kanonlar üzerine makaleler yazmıştır.

Tarihî gerçekliğe katkıda bulunmak amacıyla Kazakistan'daki yer adları ve ayrıca soy adları ve kişi adları üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu doğrultuda bir ad bilimi anlayışı geliştirmeye çalışmıştır. Ayrıca Kazakistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Ad Bilimi Komisyonu Başkanlığı görevinde bulunmuştur.

Dil bilgisi, ses bilgisi ve temel söz varlığı üzerinden Türkçe-Moğolca ilişkileri üzerine ve Altayistikle ilgili bir dizi başka konular üzerine de olan araştırmalarıyla adını bilim dünyasına duyurmuştur. Danışmanlığı altında Altay dil ailesine giren Türkçe, Moğolca ve Japoncadaki eski biçimlerin karşılaştırılmasıyla ilgili araştırmalar yapmıştır.

Kazakçanın bir devlet dili özelliği kazanarak toplum, kültür, sanat ve bilim hayatında geniş çapta kullanılmasında ortaya çıkan terim sorunlarına gerçekçi ve uygulamalı çözümler üretme çalışmalarında bulunmuştur. Dil biliminin bu alanına çok kez değinmiş olan A. T. Kaydarov terim üretme yolları üzerine sistematik bir düşünce geliştirilmesi üzerinde durmuş ve Kazakistan Cumhuriyeti Dilleri Yasası'nın oluşturulmasında büyük emek sarf etmiştir. Kazak milletinin politik, sosyal ve kültür hayatında büyük yeri olan ve 1989 yılında kurulan "Kazak Tili" cemiyetinin kurulmasındaki çabaları da göz ardı edilmemelidir. A. T. Kaydarov söz konusu cemiyetin başkanlığını yapmış ve cemiyetin yayın organı olan *Ana Tili* adlı haftalık bültenin yazı kurulu üyeliği üyeliğinde bulunmuştur.

Ayrıca Rusçanın Kazakistan'daki kullanım alanlarının daha işlevsel hâle getirilmesi konusu üzerinde çalışmalarda bulunmuş, Kazakistan'daki iki dilli iletişim ortamında Rusçanın ortak bir anlaşma dili konumunda tutulması üzerine makaleler yazmıştır. İki dillilik meselelerinde toplum-dil bilimi, Kazakistan'da dilin güçlendirilmesi ve millî dillerin geliştirilmesi, Sovyet Uygurlarının Kazaklarla olan ilişkilerindeki belirli yönlerin incelenmesi gibi konular bilim adamının araştırmalarında önemli araştırma konularını oluşturmuştur.

Bu açıdan Kaydarov *Kazak Dili* (1973), *Kelimenin Yapısal Tipleri* (1962), *Uygur Dili Üzerine Bir Dil Bilgisi Denemesi*, *Uygurca Kişi Adları* (1961), *Yeni Uygurca* (1966), *9'uncu Sınıflar için Uygurca* (1991), *Uygur Dil Bilgisinin Meseleleri* (1996) gibi kitaplar yazmış geçmiş ve çağdaşı olan Türkologlar ve bunların dil bilgisi üzerine çalışmaları üzerine makaleler kaleme almıştır. Türkçe sözcük biçimlerinin ve yapılarının "Atomcu Etimoloji" seviyesinde tarihsel sözlükçülük alanında araştırılması da A. T. Kaydarov'un çalışmaları arasındadır. Türkçedeki tek heceli kelimelelerin tabiatı üzerine olan meseleyle ilgili olarak Kaydarov uzun yıllar süren

çalışmaları sonucunda Kazakçanın temel söz varlığının ortaya çıkarmayı amaçladığı ve bu söz varlığını ses-yapı-anlam bakımlarından incelediği *Çağdaş Kazakçada Tek Heceli Kelimelerin Yapısı* (1989, Alma-Ata) adlı monografisini yayımlamıştır. Bilim adamı ayrıca bu çalışmasında Türk dillerindeki belirli yapısal kök tipleri, tek heceli biçimbirimlerdeki bazı değişkenliklerin tarihi ve türdeş tek heceli biçimlerdeki anlam değişmelerinin ve bu biçimlerin ses-yapı bakımından geçirdiği evrimin sonuçlarını göstermeye çalışmıştır. Kazak dilinin tam anlamda bir etimolojik sözlüğünü oluşturmada ileride büyük önemi olacak malzemeyi derleyerek Kazakçadaki süreç üzerinden İlk Türkçe biçimleri yeniden kurma çalışmalarında bulunmuştur.

Birçok bilimsel kurul içinde etkin bir şekilde bulunmuş olan A. T. Kaydarov Kazakistan SSC Bakanlar Kurulu Terminoloji Komisyonunun Başkan Yardımcılığı; Kazakistan SSC Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulunun Uygurca Bölümü başkanlığı yapmış; Sovyet Türkologlar Komitesinde, Kazakistan SSC Üst Kurul Prezidiumuna bağlı yasama işleriyle ilgili terminoloji komisyonunda, SSCB İlimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü “Sosyalist Halkların Gelişimi Doğrultusunda Ulusal Dillerin Gelişim Kaideleri” (1974) adlı bilimsel kurulda, *Kazak-Sovyet Ansiklopedisi*’nin hazırlanmasında dil bilimi konularıyla ilgili komitede (1968), SSCB Yüksek Atestasyon Komisyonu uzmanlar kurulunda (1974) vb. birçok üyelik görevinde bulunmuş ve çalışmalarıyla ilgili olarak 100’den fazla kongre ve sempozyuma katılarak bildiriler sunmuştur.

Kazak dilinde Latin harflerine geçilmesini ilk olarak kendisi gündeme getirmiş hatta bu konuyla ilgili olarak Nursultan Nazarbayev’e mektup yazmış ancak önerisi kendi danışmanlığındaki uzmanlar heyetinin çalışmalarıyla 23 yıl sonra gerçekleşebilmiştir.

Genç akademisyenlerle oldukça fazla mesaisi olmuş ve danışmanlığında 10’u doktora tezi olmak üzere 65 tez hazırlanmıştır. A. T. Kaydarov’un 40’ını monografi, ders kitabı ve sözlüklerin oluşturduğu 400’den fazla bilimsel çalışması bulunmaktadır. 1988’de Türk Dil Kurumuna ve 1991’de Başkurdistan İlimler Akademisine şeref üyesi olarak seçilmiştir. 1991’de Urumçi, Gulca (Yining), Turfan’da ve 1993’te Pekin’de bulunarak Çin’deki bilim adamlarıyla sıkı bir bağ içinde olmuştur. Çalışmaları Sincan-Uygur Özerk Bölgesi’nde (ÇHC) Arapça ve Çince olarak yayımlanmıştır. 2017 yılında Uluslararası Türk Akademisi tarafından Türklük biliminin gelişimine değerli katkılarından ötürü kendisine altın madalya takdim edilmiştir.

Ders kitapları hazırlanması süreçlerinde etkin rol almış ve editörlüğü altında *Oçerk Kazahskoy Onomastiki* [=Kazak Ad Bilimi Denemesi] (T.

Cunukazov, 1982), *Yujnaya Gruppya Govorov Kazahskogo Yazıka* [=Kazak Dilinin Güney Grubu Ağızları] (O. Nakisbekov, 1984), *Arabo-Persidskiye Zaimstvovaniya v Sovremennom Kazahskom Yazıke* [=Çağdaş Kazakçadaki Arapça-Farsça Ödünçlemeler] (L. Z. Rustamov, 1982), *Tyurkskaya Onomastika* [=Türk Ad Bilimi] (A. T. Kaydarov, 1984), *Yazık Uygurov Ferganskoy Dolim* - iki cilt [=Fergana Vadisi Uygurlarının Dili] (G. S. Sadvakasov, 1970, 1976), *Kıpçakskiye Yazıki* [=Kıpçak Dilleri] (A. N. Garkovets, 1987), *Glagolno-İmennaya Korrelyatsiya Gomogennih Korney v Tyurkskih Yazıkah: Yavleniye Sinkretizma* [=Türk Dillerindeki Türdeş Köklerde Fiil-İsim Başlılaşımı: Kaynaşık Çatı Durumu] (A. Z. Kajibekov, 1986), *Zvukoizobrazitelnost v Kazahskom Yazıke* [=Türk Ad Bilimi] (K. Ş. Husainov, 1988), *Yazıki i Pismennosti Narodov Evrazii* [=Avrasya Halklarının Sözlü ve Yazılı Dilleri] (K. M. Musayev, 1993) vs. adlı kitaplar yayımlanmıştır.

Parniye Slova v Sovremennom Uygurskom Yazıke [=Çağdaş Uygurcada İkişlemeler] (1958), *Sovremenniy Kazahskiy Yazık. Fonetika i Morfolojiya* [=Çağdaş Kazak Dili: Ses ve Biçim Bilgisi] (1962), *Hazırki Zaman Uyğur Tili: I Kisim. Leksika ve Fonetika* (1963), *Hazırki Zaman Uyğur Tili: II Kisim. Morfolojiya ve Sintaksis* (1966), *Kazak Tilinin Kısağa Etimologiyalık Sözdigi* (1966), *Razvitiye Sovremennogo Uygurskogo Literaturnogo Yazıka - Uygurskiye Dialekti i Dialektnaya Osnova Literaturnogo Yazıka* [=Çağdaş Uygur Yazı Dilinin Gelişimi] (1969), *Struktura Odnoslojnih Korney i Osnov v Kazahskom Yazıke* [=Çağdaş Kazakçada Tek Hece Kelimelerin Yapısı] (1986), *Tsvetoviye Oboznoçeniya v Yazıke* (1992), *Vvedeniye v Tyurkologiyu* [=Türklük Bilgisine Giriş] (1992) adlı eserler bilim adamına ait birçok çalışmadan bazılarıdır.

Türklük bilimine kıymetli katkıları olmuş, ismi ülkesinin sınırlarını aşmış ve ardında yüzlerce çalışma bırakmış A. T. Kaydarov 27 Şubat 2019 Çarşamba günü 95 yaşında Almatı şehrinde hayata gözlerini yummuştur. Değerli şeref üyemizi rahmetle yâd ederiz.

Kaynakça

- Aızdıkova, R. G., Kajibekov E. Z. (1994). *Abdu-Ali Tuganbayevič Kaydarov*. Ergojin, E. E. (Red.), (NAN RK Materialı k Bibliografii Uçenih Kazahstana). Almatı: Gılım, 1994.
- Sahipova, F. B. (2005). “Haberler: Prof. Dr. Kaydarov Abduvalı Tuvganbayulı'nın 80. Yıl Jübilesi 20 Aralık 2004'te Yapıldı”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), Mart 2005, 174-6.
- Mahin, V. (13 Aralık 2014) *Harakter Uçenogo Kovalsya na Perevod*. 24.07.2019 tarihinde <https://www.kazpravda.kz/fresh/view/harakter-uchenogo-kovalsya-na-peredovoi> adresinden erişildi.
- Tan, N. (2019). “Yitirdiklerimiz: Prof. Dr. Abduvalı Tuganbayulı Kaydarov”. *Türk Dili*, C. CXVI 808, Nisan 2019, 109-111.

